

ISSN: 1300-6649

MODEM: 112483

SAYI: 2004/03/207

3.000.000 TL.

TÜRK DÜNYASI

Tarih

MART 2004 - 207

KÜLTÜR DERGİSİ

T. Stevens'in 1884 Bisikletle Osmanlı Turu

Koca Seyit Onbaşı

Şehitler Çiçeğe Durmuş

ÇANAKKALE'de

**İnternette Kredi Kartı ile
Abone Olma ve Kitap Satın
Alma İmkânı**

www.turan.org

sitemize girerek bankaya veya
postahaneye gitme zahmeti
olmaksızın Vakfımızdan dergi ve
kitap talep edebilirsiniz.

**YAYIN KURULU VE
HAKEMLERİMİZ**

Prof. Dr. Turan Yazgan
Prof. Dr. Orhan Türkođan
Prof. Dr. Mustafa Erkal
Prof. Dr. Gülçin Çandarlıođlu
Prof. Dr. Necdet Öztürk
Prof. Dr. İlhan Şahin
Prof. Dr. Feridun Emecen
Prof. Dr. Mertol Tulum
Prof. Dr. Ahmet Kala
Prof. Dr. Salih Aynural
Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı
Prof. Dr. Birol Emil
Prof. Dr. İnci Enginün

TEMSİLCİLERİMİZ

1- Osman Nuri Özmeral
Tel: (0246) 311 41 41 Eğirdir
Cep: 0532 567 55 49

2- Ahmet Findos
Anafartalar Cad. No: 30-C
Tel: (0242) 242 30 25 Antalya
Belgegeçer: 0242 247 63 22

3- Ergünöz Akçura
Cep: 0542 695 32 96 Elazığ
Belgegeçer: (0424)233 0062

4- Yavuz Gürlir
Tel: (0312) 310 36 46/ 2619 Ankara

5- Ali Akbaş
Siverek İlköğretim Okulu
Şanlıurfa - Diyarbakır
Cep: 0532 360 53 88

6- Mustafa Kemal Cabıođlu
Tel: (0212) 572 41 98 İstanbul

7- Ramazan Çetin
Tel: (0222) 320 87 96-220 15 95
Cep: 0532 214 26 32 Eskişehir

8- Alp Kitap Kırtasiye
İnkılâp Sok. No: 2/52
Tel: (0312) 432 39 30 Kızılay/ Ankara

9- Libraire De Pera (Beyođlu Kitapçılık)
Tozkoparan Cami Sok. No: 1
Tel: (0212) 253 80 80
Tarlabaşı-Beyođlu / İst.

10- Adnan Sarıdođan
Kamu-İş, Filistin Sok. No: 23
Tel: (0312) 446 85 91 -79
Gaziosmanpaşa / Ankara

11- Yavuz Cankara
Gebze / Kocaeli
Tel: (0262) 653 84 97- 131

12- Abone San. Tic. Ltd. Şti.
Perpa, Elektronik Ticaret Merkezi
Kat: 13, No: 1969 Okmeydanı / İstanbul
Tel: (0212) 216 01 10

Sayı: 207 Kapak: Şehitler Çiçeğe Durmuş Çanakkale'de- Koca Seyit Onbaşı -
T. Stevens'in 1884 Bisikletle Osmanlı Turu. Mart - 2004/03-207

2 *Alfabe ve Dil Meselemiz*
Prof. Dr. Turan Yazgan

3 *Türk Dünyası İle İlgili Çalışmalar*
TDAV

9 *Kırım'da Yayınlanan Tercüman
Gazetesi'nden Tarihi Haberler*
Sabri Arıkan

13 *Adına Destanlar Yazılan Mehralı Bey
Kimdir?*
Mehmet İhsan İşözen
Şemistan Alizamanlı

17 *Anadolu'nun Türkleşmesinin Belgeleri*
Oktay Aslanapa

24 *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı*
Dr. Murat Kocobekov

26 *Kazak Şairleri ve Türk Aşıkları
Arasındaki Tarihi ve Etnografik Bağlar*
Janagül Turumbetova

30 *Orkun'daki Büyük Kurgan ve 2003
Yılında Çıkan Tamgalı Balballar*
Prof. Dr. Saadettin Gömeç

33 *Mustafa Kemal Paşa*
İlgar Fehmi

34 *Şehitler Çiçeğe Durmuş Çanakkale'de*
Ahmet Özdemir

36 *Koca Seyit Onbaşı*
Hüseyin Çelikcan

37 *Paşalar: 48
Lütfü Paşalar: 1
Serdar-ı Ekrem Ömer Lütfü Paşa -I-
Fahrettin Öztoprak*

41 *Volga Bulgar Millî Meclisinin, Rusya
Devlet Başkanı Vladimir Putin'e Mektubu*
Osman Halil
Çeviren: Semra Kanat

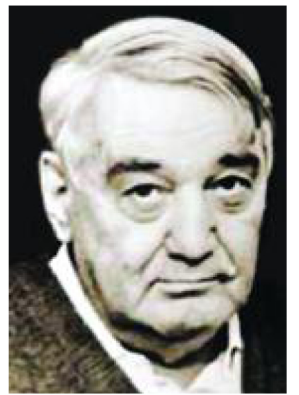
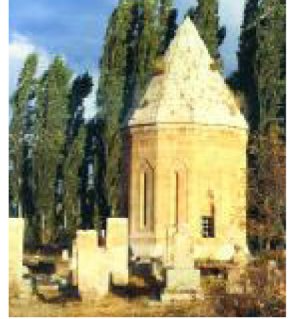
43 *Lev Nikolayeviç Gumilev'in Eserlerinde
Türklerin Dini Hakkında Bazı Notlar*
Prof. Dr. Harun Göngür

45 *Türklüğe Giden Yolda El-Câhız ve
Fezailü'l-Etrak-Türklerin Yücelikleri -II-
Asrın En Büyük Türkolođu Arap İran Millî
Şuuru Karşısında*
Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı

50 *Türk Dünyası'ndan Haberler*
Dr. Süleyman Dođan

52 *120 Yıl Önce Bisikletle Dünya Turu*
H. Achmed Schmiede

59 *Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nde
Misyonerlik Faaliyetleri*
Salih Yılmaz

Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nde Yalnız Kalmış Bir ÇEVRE ÖRGÜTÜ:

UDASA

Salih YILMAZ*

salihyilmaz76@yahoo.com

Giriş

Sovyetler Birliği, 1980'li yıllarda çöküş dönemine girmiştir. Bu çöküş sürecinin nedeni, Batı Dünyası diye adlandırılan gelişmiş ülkelerle yarışta geri kalması olarak gösterilebilir. Gorbachev çöküşü önlemek için Doğu Almanya'nın Batı Almanya ile 5 milyar dolar karşılığında birleşmesine izin verse de, bu para Sovyet ekonomisini düze çıkarmaya yetmemiştir. 1989 yılında başlayan ayaklanmalar 1990'lı yıllarda Baltık ülkelerinin bağımsızlığını kazanmasıyla en üst düzeye çıkmış ve 1991 yılında Türk Cumhuriyetlerinin birlikte ayrılmasıyla da büyük ölçüde tamamlanmıştır. 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbekistan'ın birlikte ayrılma kararıyla Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti de Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla birlikte ayrılmıştır. Fakat Sovyetlerden ayrılma sürecinde birçok problemi de beraberinde taşımak zorunda kalmıştır. Bu problemlerden en önemlisi tabii ki Aral Gölü çevre felâketi olmuştur.

Aral Gölü, Kazakistan ve Özbekistan arasındadır. Hazar, Superior-Michigan-Huron (Amerika) ve Victoria (Afrika) göllerinden sonra dünyadaki en büyük dördüncü göldür. Bu gölü besleyen Amuderya ve Sırderya nehir sularının % 90 oranında, sulama amacıyla kullanılmaya başlanmasıyla göle dökülen akarsular hemen hemen yok denebilecek düzeye inince Aral Gölü ortadan kaybolmaya başlamıştır.¹ Aral'ın kuruması, çevrenin zehirli çöllerle kaplanması ve kumların rüzgârla bir yerden diğer bir yere taşınması bölge halkında çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bölgede, aneminin çok yaygın olduğu, bilhassa kadınların % 80'inin bu hastalığa yakalandığı bilinmektedir. Karakalpakistan'da, günümüzde suların çekilmiş bulunduğu Aral Gölü alanı bir tuz gölüne dönüşmüştür. Buradan kalkan kum ve tuz bulutları, çevredeki tarım alanlarına her yıl hektar başına yaklaşık yarım ton kum ve tuz yağdırmaktadır.² Yakın bir zamanda bu sorunun önüne geçilmezse Karakalpakistan çöller ülkesine dönüşecektir.

Aral Gölü'ndeki mevcut kirlenme dünya tarihinde insanlar tarafından gerçekleştirilen en büyük kirlenmedir. Bir zamanlar Sovyetler Birliği'nin Su-İktisadiye Bakanlığı birinci müsteşarı "Aral güzel ölmelidir." dedikten sonra "Halk denizsiz-gölsüz yaşamayı öğrenmeli." diye beyanatta bulunmuştur.³ Bu da göstermektedir ki, devlet adamları insanlara önem vermekten çok paraya önem vermişlerdir. Buna karşılık biyoloji profesörü Koboloviç "Bizler bir nesilde koca bir denizi yeryüzünden yok eden dünyadaki yegâne memleket olduk."⁴ diyerek Aral'ın durumunu açık bir şekilde izah etmektedir. Sovyet-Rus uzmanı Fedoroviç'in deyimiyile "İnsanlık tarihinde ilk defa bir göl yok edilmektedir."

Aral Gölü'nün kurtarılması amacıyla BM başta olmak üzere birçok uluslararası kuruluş çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar yürütülürken, Aral Gölü hakkındaki bilgiler ise Kazakistan ve Karakalpakistan'da kurulu olan Aral Gölü ile ilgili sivil toplum kuruluşlarından alınmaktadır. Aral Gölü ile ilgili bilgi aktarımında dünyada en önemli kuruluş ise, bugün Karakalpakistan'ın başkenti Nökiş'te 1989 yılından beri faaliyette bulunan Union for Defence of Aral Sea & Amuderya (UDASA) adlı kuruluştur. Fakat maddî imkânsızlıklar ve gerekli ilginin gösterilmemesi nedeniyle son yıllarda etkinliğini giderek azaltmaktadır. Etkinliğin azalmasında uluslararası kuruluşların ve devletlerin Aral Gölü'ne duyduğu ilginin azalması da etkilidir. Bugün merkezi Karakalpakistan'da olan örgütün bir şubesi de Hollanda'da (UDASA Holland) hizmet vermektedir. Hollanda şubesi 27 Haziran 2003 tarihinde açılmıştır. Fakat bu şube resmî bir kurum olmaktan çok Aral Gölü'nün kurumasına gönüllü razı olmayan bir kaç Hollandalı'nın bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur.

Türkistan'ın tamamının doğasını ve insan yaşamını etkileyen bu çevre felâketini, nedenleri ve sonuçlarıyla ilk ağızdan dinlemek amacıyla felâketin merkezinde kurulu olan UDASA'nın başkanı Yusup Kamalov ile yapmış olduğumuz röportajı burada neşretmenin uygun ola-

çağını düşünüyorum. Çünkü bu sayede Türklerin hamiliğine aday olan Türkiye insanının bu örgüte ve Aral Gölü'ne ilgi duyacağını zannediyorum.

Bu röportaj 2003 yılının Ağustos ayında UDASA'nın merkezinde yapılmıştır. Soru-cevap hâlinde olan röportaj sırasında Yusup Kamalov "YK", Salih Yılmaz ise "SY" olarak kısaltılmıştır.

SY: Selam Sayın Yusup Kamalov öncelikle röportaj teklifimizi kabul ettiğiniz için teşekkür ediyorum. Biliyorsunuz ki bütün Türkistan'ı etkileyen bir çevre felâketiyle karşı karşıyasınız. Aral Gölü çevre felâketi hakkında sizden bilgi almayı arzuluyoruz. Biz biliyoruz ki UDASA olarak dünyanın birçok ülkesine giderek bilgilendirme toplantıları düzenliyorsunuz. UDASA teşkilâtının temel görevi nedir? Neler yapıyorsunuz?

YK: Öncelikle Aral Gölü çevre felâketine duyduğunuz ilgiden dolayı teşekkür ediyorum. Bizim verdiğimiz bilgileri Türkiye'ye aktaracak olmanız bizim için sevindiricidir. Bizim bu örgütün Karakalpakça olarak adlandırılışı "Araldî hem Amuderyanı Koruv Avkamı"dır. Bu teşkilât 1989 yılında Nökis'te kurulmuştur. Kuruluşunda bir kaç önemli insan öncülük etmiştir. Teşkilâtın ilk başkanı Orazbay Abdiraşmanov olmuştur. Orazbay sayesinde bu teşkilât oluşmuştur. Orazbay birçok insanı çevresinde toplayarak bu konuyu gündeme getirmiştir. O dönemde hâlen Sovyetler içinde olduğumuz için devlet bu konuya fazla ilgi duymamıştır. Hatta böyle bir teşkilâtın bir araya gelmesini önlemek için baskılar yapmıştır. Çünkü Sovyet yöneticilere göre, devletten bağımsız hareket eden insanlar tehlike olarak görülüyordu. Bu nedenle bizler iki üç yıl süresince çok zorluklar çektik. Çalışmalarımızı gizli yürüttük. Çoğumuz devletin emniyet güçleri tarafından takibe uğradık ve tehdit edildik. Hiç kimse bizlere ofis açacak yer vermedi. O dönemde toplantılarımızı tiyatrodan, kafede yahut Ayımbetov'un evinde yapıyorduk. Bu nedenle ilk yıllarda sesimizi duyuramadık.

SY: Yani Sovyetler döneminde büyük güçlüklerle mücadele etmek zorunda kaldınız?

YK: Evet, kesinlikle. Orazbay bizi her zaman uyarırdı. Aman dikkat edin kendinize diye. Bizim bu teşkilâtı kurmamızdaki en önemli sebeplerden birisi Aral Gölü hakkında dünyaya malûmat vermektir. Mücadele etmemiz gerekti. İkincisi ise biz sezdik. Özellikle Orazbay sezdi. Bizden iki yıl önce Taşkent'te Aral Gölü ile ilgili bir komite oluşturuldu. Bu komite, komünist partisinin tekelindeydi. Birçok yerden bu komiteye para yığılıyordu. Fakat bizler hiçbir şekilde maddî yardım görmedik. Bu komitede toplanan paralar ise Aral Gölü yerine insanların kendi cebine gidiyordu. Orazbay bizi uyararak,

artık faaliyetlerimizi hızlandırmamız gerektiğini söyledi. Çünkü Aral Gölü Komitesi adı altında devletin paralarını kullanan kötü niyetli insanlara engel olmamız gerektiğinin farkına varmıştık. Böylece Karakalpakistan'da bu teşkilâtı kurduk ve mücadelemize başladık. 6 Aralık 1989 tarihinde üniversitenin büyük salonunda toplanmaya karar verdik. Bu toplantıda bu teşkilâtın üyelerini ve başkanını seçmeyi amaçlıyorduk. Bu haberi bütün televizyonlara, gazetelere ve radyolara ilettilik. Toplantıya komünist partisi üyeleri korktukları için katılmadı. Zaten bir gün önce devlet yöneticileri hepimizi bir yerde toplayarak böyle bir teşkilâtı kuramayacağımızı söylemişlerdi. Ayrıca bu konuda haber yazacak olan gazetecileri de işten atacaklarını ilettiler. Bu nedenle herkesin gözünü korkutmuşlardı. Fakat biz tehditlere ve engellemelere rağmen çalışmaya devam ettik. Komünist partisi birazda rüşvet vari olmak üzere Aral Gölü ile ilgili bir fon oluşturulacağını ve bu fona para yardımı toplanacağını ve bu fonun başına da Orazbay'ı getireceklerini bildirdiler. Öyle oldu. Bu fonun başına Orazbay getirildi. Bu fonun kurulmasından sonra bizim gücümüz ikiye ayrılmış oldu. Çünkü Orazbay'ı bir şekilde aldatmayı başardılar. Orazbay da iyi niyetli olarak Aral Gölü için yapılan bir hareket sandığı için bu fonun başına geçti. Nisan 1990 tarihine kadar herhangi bir varlık gösteremedik. Nisan 1990 tarihinde resmî olarak bu teşkilâtı kurduk ve çalışmaya başladık. Kurulan fondan aldığımız bir kısım parayla kendi adımıza gazete çıkarmaya başladık. Bir kısım parayı ise yetimler yurduna verdik. Çünkü onlar da bu felâketten zarar görmüştü. 1990 yılından sonra hem Özbekistan hem de Karakalpakistan hükûmetinden siyasi destek almaya başladık. Hükûmet yetkilileri Aral Gölü ile ilgili gelişmelerin tamamını hiç korkmadan gazetemizde yazmamızı istediler.

SY: Bu politika değişikliğinde acaba bağımsızlık sürecine girilmesinin de etkisi olabilir mi? Çünkü bu dönemde yetkililer Sovyetlerin bütün yanlışlarını ortaya dökmeye çalışıyorlardı.

YK: Evet, belki olabilir.

SY: 1991 yılında Özbekistan ve Karakalpakistan'ın Sovyetler Birliğinden ayrılmasından sonra sizin bu teşkilâtın faaliyetlerinde bir değişiklik oldu mu? Mesela eskiden komünist partisi tarafından yapılan baskı yahut engellemelerle hâlâ karşılaşılıyor musunuz?

YK: Hayır kesinlikle olmadı. Fakat bağımsızlığın ilk yıllarında devlet kendiyi uğraştığı için çevre problemleriyle fazla ilgilenemedi. Halkın zaten ekonomik sorunları dolayısıyla kendi etrafına bakacak durumu yoktu. Çünkü Sovyetlerden ayrıldığımız ilk yıllarda büyük zorluklar yaşadık. Fakat biz yılmadık hükûmetimizin manevî

UDASA Merkez Ofisi; soldan sağa: Aydoğdu, Salih Yılmaz, Natalia, Timur. Nökiş 2003

UDASA başkanı Yusuf Kamalov (solda) ve Salih Yılmaz'ın Acı Göl ziyareti. Nökiş-2003.

desteğini de alarak ekoloji hakkında halkımızı ve dünya ülkelerini bilgilendirmeye devam ettik. Hatta bunu daha da hızlandırarak genişlettik. Orzabay bir süre sonra bu işten ayrıldı. Yerini başkasına devretti. Böylece bizler kendi başımıza kaldık. 1994 yılında ise ben Yusup Kamalov olarak bu teşkilâtın başına geçtim. Günümüze kadar da bu görevimi sürdürüyorum. Bizler elimizden geldiğince bu problemin üstesinden gelmeye çalışıyoruz. Fakat Karakalpakistan küçük bir devlet ve ekonomisi de o kadar güçlü değil. Bu nedenle yapabileceklerimiz çok sınırlı. Şu anda yapabildiğimiz tek şey dünyaya internet aracılığıyla günbegün bilgi aktarmaktır. Bu bilgiyi aktarırken kendi düşüncelerimizi de ekliyoruz. Bilgi aktardığımız gazeteler, dergiler, televizyonlar vb. sayesinde çare bulmaya çalışıyoruz.

SY: Bu aktardığınız bilgilerde en çok neyi işliyorsunuz?

YK: Öncelikle Aral Gölünün kuruma sebeplerini açıklıyoruz. Ondan sonra da neler yapılabileceği hakkında fikirlerimizi ve gerçekleri yazıyoruz. Aral Gölü

çevresinde yaşayan Türk topluluklarının bu felâketten nasıl kurtulabileceği hakkında hazırladığımız projeleri sunuyoruz.

SY: Peki bu bilgi aktarımını yaparken belli bir ücret alıyor musunuz?

YK: Hayır kesinlikle ücret talep etmiyoruz. Çünkü bizim verdiğimiz bilgiler sayesinde, zaten insanlar yahut sivil toplum kuruluşları ülkemizde yaşayan insanlara madî yardımlarda bulunuyor. Bizim amacımız bu bölgede yaşayan insanlara yardım ulaştırmaktır.

SY: O zaman sizler nasıl geçiniyorsunuz. Yani hayatınızı nasıl kazanıyorsunuz?

YK: Aç yaşıyoruz. Şaka şaka. Öncelikle kendi devletimizden yardım alıyoruz. Daha sonra ise uluslararası yardım kuruluşları tarafından destekleniyoruz. Bu bölgeye gelen araştırmacılarla birlikte yaptığımız projeler sayesinde BM, Dünya Bankası tarafından finanse ediliyor. Ama bilgi karşılığında asla para almıyoruz.

SY: Sayın Kamalov, Aral Türkistan'ın kalbi olarak bilinir. Sizde biliyorsunuz ki burada su hayat demektir. Eğer Aral Gölü tamamen kuruyacak olursa buradaki insanlar da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. İnsanların hayatını etkileyen Aral Gölü neden bu hâle geldi sizce?

YK: Rus Çarlığı döneminde Aral Gölü'nün gereksiz olduğuna karar verilmiş. Özellikle o dönemde Rus bilim adamı Vayekov, Rus çarına verdiği öneride, Aral Gölü'nün gereksiz olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle eğer pamuk tarımının yapılması düşünülüyorsa Aral Gölü'ne dökülen Amuderya ve Sirderya sularının kullanılabilirliğini bildirmiştir. O dönemde Rus çarı, Petro-Aleksandrovska (bugünkü Törtkül)'a adamlar göndererek buralarda araştırmalar yaptırmış. Yeni kanalların açılmasını isteyerek pamuk planlamasını başlatmıştır. Amuderya'yı yeniden yapılandırmışlar ve temizlemişler. Önceleri gemiler yürüyemezken bundan sonra gemiler yüzer hâle gelmiştir. Bolşevik ihtilâlinin yaşanmasıyla kurulan Sovyet İmparatorluğu döneminde ise, Lenin'in emriyle Türkistan'da pamuk yetiştirilmesi kararı alınmıştır. Aral Gölü'nün bu durumdan nasıl etkileneceği hiç hesaba katılmamıştır. Ekonomik çıkarlar için Aral Gölü'nün kuruması daha kârlı görülmüştür. Bu yıldan sonra da zaten Aral'ın geleceği çizilmiştir. Aral Gölü'nün gereksiz ilân edilmesinden sonra herkes suya hücum etmiş ve su çok acımasızca kullanılmıştır.

SY: Peki Sovyetler döneminde açılan yeni kanalların da bu kurumada etkisi yok mu?

YK: Tabii ki var. Çünkü ilk dönemlerde birçok kanal yapılmıştır. Bu kanalların çoğu da bazen çöllerden geçmiştir. Sovyetler döneminde dünyayla büyük bir ya-

Aral Gölü'nden balıkçı manzaraları

Aral Gölü'nün kurumasıyla güçlüklerle çalışılan balıkçılık 2003

riş yaşandığı için yapılan işlerin tez bitirilmesi ve çabuk sonuç alınması istenmiştir. Halk zorla kanalların yapımında çalıştırılmıştır. Bu kanallar betondan yapılmadığı yani toprak kanallar olduğu için suyun büyük çoğunluğu zaten akıntı sırasında kaybolmuştur. Çünkü Sovyetler için önemli olan tek şey pamuktur. Bu toprak kanallar tıkandığı zaman ise yeniden kazılmış ve temizlenmiştir. Bu süreç uzun yıllar böyle devam etmiştir. Ne zaman beton kanalların yapılacağı sorulduğunda ise verdikleri cevap çok ilginçtir. Sovyet yöneticiler bütün dünyanın zamanla Sovyetleştirileceğini ve bu sürecin tamamlanmasından sonra ise, bu kanalların betonlanacağını söylemişlerdir. Güya o dönemde buna ayıracağı zamanları yoktur.

SY: Yanlış anlamadıysam Aral Gölü, Sovyetlerin pamuk politikasına kurban gitmiştir. Yani kısacası 80-90 yıllık bir süreç içerisinde bu hâle getirilmiştir. Peki bu durum nasıl düzeltilebilir? Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan vb. ülkeler nasıl bir politika uygulamaları ki bu durumu düzeltebilsinler?

YK: Aslında günümüzde Amuderya'dan alınan suyun tarıma fazla bir faydası bulunmuyor. Suyun büyük çoğunluğu çölde kayboluyor. Bir kısım su ise yapılan kanalların altındaki yer altı deliklerinde kayboluyor. Bu sızıntılar sayesinde de Aral Gölü ve Amuderya çevresinde irili ufaklı bir sürü göl oluşmuştur. Eskiden bu göller bulunmuyordu. Ne zaman ki, kanallar yapılmaya başladı, o zaman bu küçük göller oluştu. Bizim hesaplamalarımıza göre Amuderya'dan ve Sırderya'dan alınan suyun % 90'ı boşa gitmektedir. Bu % 90'lık oran buharlaşmakta yahut yer altına sızmakta veya bu küçük göllere akmaktadır. Tarımda ancak %5-6'lık bir su kullanılabilir. Biz kaybolan bu % 90'lık kısmın yarısını bile Aral Gölü'ne akıtırsak, böyle bir sorun kalmayacaktır. Böylece Aral deltasında yaşayan insanların yaşamları da düzelecek ve kısa bir süre içerisinde de doğa eski hâlini alacaktır. Bize göre Aralı kurtaracak su vardır. Sadece yöneticiler başta olmak üzere bu suyu kullanan insanları ikna etmek gerekmektedir.

SY: Bu iş, o zaman hem kolay hem de çok zor görünüyor. Çünkü insanlar tarımdan vazgeçmek istemeyeceklerdir. Öte taraftan Aral çevresinde yaşayan insanlar da zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıyalar.

YK: Bizim için en önemli şey halkı bilinçlendirmektir. Biz halka göllere giden suların yararsızlığını ve kirli suları Amuderya'ya akıtmamalarını anlatmalıyız. Çünkü Aral çevresinde yaşamayan insanlar Amuderya'nın taze suyunu tarımda yahut diğer yerlerde kullanırken pis suyu da nehre salmaktadırlar. Onlara anlatmamız gereken ilk şey pis suları da kendi bölgelerinde depolamalarını sağlamaktır. Günümüzde iki önemli sorun vardır. Birincisi Amuderya nehrinden gereğinden fazla su kullanılmaktadır. İkincisi ise, gereğinden fazla pis suyun Amuderya'ya akıtılmasıdır. Bunlardan birisini çözebilsek hiç olmazsa biraz rahatlayabiliriz. Biz Aral Gölü'nün bundan 100 yıl önceki hâline gelmesini beklemiyoruz. Bu şimdilik bir hayal gibi gözüküyor. Fakat en azından yarısını kurtarabilirsek bizim için kazanç olacaktır.

SY: Bunu başarabileceğinize inanıyor musunuz?

YK: İnanmasak çalışmayız. Fakat şimdilik Amuderya'nın yukarısında yaşayan yani Aral Gölü'nün güneyinde yaşayan insanlar, Amuderya'nın suyunu müsrifçe kullanmaktan vazgeçmiyorlar. Çünkü eğer Amuderya'nın suyundan şimdi vazgeçerlerse, bir daha bunu alamayacaklarını düşünüyorlar.

SY: Bu sorunu devlet politikasıyla aşmanız mümkün değil mi?

YK: Bu sorun tek devletin sorunu olsa, belki bu işler daha kolay olacak. Fakat Aral Gölü sorunu Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı direkt ilgilendirmektedir. Bu nedenle de ortak politika oluşturmakta zorlanıyoruz.

Aral Gölü'nün kurumasıyla ortaya çıkan gemi mezarlığı-1995.

Aral Gölü'nün kurumasıyla çöle dönüşen göl sahası-2003.

SY: Aral Gölü sorunuyla ilgili olan devletler pis suyun nehre akmasını ve gereğinden fazla su kullanımını önlerse sorun kendiliğinden çözülebilir mi?

YK: Tamamen olmasa da büyük oranda çözülebilir. Eğer böyle bir şey yapılabilirse büyük umut doğacaktır. Biz Aral çevresinde yaşayan insanlar olarak, Aral'ın suyunu kullanırken israf eden insanlara sesleniyoruz ki, bundan vazgeçerseniz ve Aral Gölü yeniden hayata dönerse, gelecekte bu suya ihtiyaç duyduğunuzda vermeye hazırız. Eğer insanlar beton kanallar yaparsa, suyun kullanımında dikkat gösterirse ve çevredeki gölleri kurutursa ve yine de suya ihtiyaç duyarlarsa biz Aral'ın ölümüne razı oluruz. Çünkü bu tedbirler alındıktan sonra sorun zaten kalmayacaktır. Su dikkatli ve planlı kullanıldığı takdirde Aral Gölü'ne de, tarıma da diğer uğraşlara da yeter. Su çok, ama kullanımını bilen az.

SY: Ben biliyorum ki sizler bu düşüncelerinizi yurt dışında katıldığınız bütün uluslararası konferanslara aktardınız. Yeni projeler sundunuz. Fakat alınan bütün tedbirlere rağmen Aral Gölü kurumaya devam ediyor.

YK: Her şey siyasete bağlı. Teknik olarak yapmış olduğumuz planlara göre Aral'ın kurtarılması çok zor bir sorun değildir. Kaybolan suyun % 40'ı bile Aral'ı kurtarmaya yetecektir. Fakat Aral Gölü çevresinde bulunan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan bu sorunu tek başlarına sahiplenmemektedirler. Suyu sahiplenmektedirler. Her biri suyun kendilerine ait olduğunu deklare etmektedir. Örneğin Tacikistan'ın anayasasında Amuderya suyunun Tacikistan'a ait olduğu ve kimsenin bu su üzerinde hak talebinde bulunamayacağı yazılıdır. Türkmenistan anayasasında da Amuderya suyunun Türkmenistan'a ait olduğu yazılıdır. Diğer ülkelerde de durum farklı değildir. Bu bence akıllı bir politika değildir. Su herkese aittir. Hava nasıl kimseye ait değil de ortak su için de durum farklı olmamalıdır. Allah'ın suyunu kimse tek başına sahiplenemez.

SY: Herkesin su üzerinde hakkı olduğunu ve kimse-nin tek başına suyu sahiplenemeyeceğini mi söylemek istiyorsunuz?

YK: Evet aynen öyle diyorum. Siz düşünün şimdi Karakalpakların Aral Gölü üzerinde hakkı var mı?

SY: Evet var.

YK: Eğer ki Türkmenler yahut Kazaklar su üzerinde hak talep ediyorsa, o zaman Karakalpakların da bu gölün yaşamasında ve yaşatılmasında hakkı vardır. Bu soru kendilerine sorulduğunda, Karakalpaklar Aral Gölü üzerinde sonuna kadar hakları olduğunu kabul etmekte fakat yine de suyu vermeye yanaşmamaktadırlar.

SY: Benim anladığıma göre, bu sorunun çözümü için dünyanın önde gelen devletlerinin müdahalesi gerekiyor. Amerika, Rusya, Türkiye vb. devletler bir araya gelerek bu devletleri ikna etmelidir. Aral Gölü'nün kurumasından en çok etkilenen ülke Karakalpakistan olacaktır. Peki Karakalpakistan Aral Gölü'nün tamamen ölmesinden nasıl etkilenir.

YK: Aral Gölü'nün kuruması en çok ekolojik dengeyi etkilemiştir. Aral Gölü'nün henüz kurumadığı dönemlerde iklim çok sert geçmiyordu. Ural Dağları'ndan ve Sibirya'dan gelen rüzgârlar Aral Gölü üzerinden geçerek nemli bir havanın ortaya çıkmasını sağlıyorlardı. Fakat günümüzde nem olmadığı için yazlar çok sıcak, kışlar da çok sert geçmektedir.

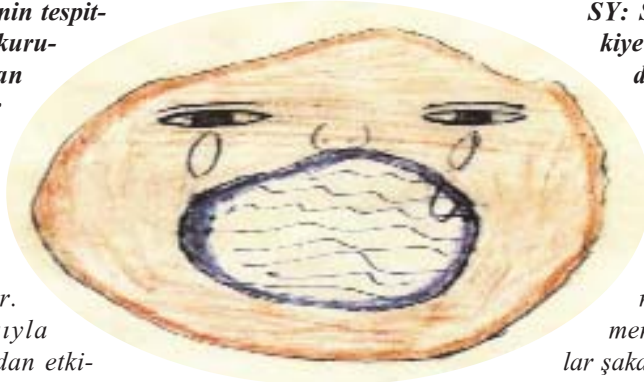
SY: Aral ekolojisi çok etkiledi öyle mi?

YK: Ekolojinin bozulması nedeniyle ormanlar yok olmuştur. Birçok hayvan türü artık Karakalpakistan'da yaşamıyor. Balıkçılık öldü. Aral çevresindeki köylerin tamamında insanlar yaşamaz oldu. İki yıldan beri kavunlarda kurt oluşmaya başladı.

SY: Ben 1996 yılında Karakalpakistan'a ilk geldiğimde kavunlarda kurt sorunu bulunmuyordu. Gerçekten de artık kavun yiyemiyorum.

YK: Kesinlikle artık kavunlar da yenmez oldu. Hâlbuki Karakalpak kavunları eskiden beri çok ünlüdür. Yine son dönemde ağaç kurtları (termitler) çıktı. Bu kurtlar yüzünden birçok köy boşalmıştır.

SY: UNICEF ve UNDP'nin tespitlerine göre Aral Gölü'nün kurumasıyla bu bölgede yaşayan insanlarda çeşitli hastalıklar baş göstermiştir. Özellikle çocuklar ve kadınların durumu tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Acaba buna sebep sizce de Aral mıdır?

Bir çocuğun Aral'ın kurumasını simgeleyen resmi

YK: Biraz etkisi vardır. Örneğin Aral'ın kurumasıyla ortaya çıkan tuz bulutlarından etkilenebilir. Fakat bu hastalıkların ortaya çıkmasında Aral'ın kurumasından çok Amuderya nehrine bırakılan pis sular neden olmaktadır. Çünkü Amuderya'nın yukarisından bırakılan pis sular Karakalpakistan'da toplanmaktadır. Karakalpaklar ise, bu sudan hem içmek için hem de tarlalarını sulamak için yararlanmaktadırlar. Hayvanlar bile bu sular sayesinde yetişen bitkileri yiyerek beslenmektedirler. Hayvanların etlerini de insanlar yediği için doğal olarak bu pis sudan içen, yahut pis su sayesinde yetişen ürünleri yiyen insanlar ve hayvanlar bulaşıcı hastalıklara yakalanmaktadırlar. Bulaşıcı hastalıklara sebep Amuderya'ya bırakılan pis sulardır. Fakat insanlar Aral Gölü göz önünde olduğu için bütün suyu ona yüklemektedir.

SY: Sayın Kamalov bizi verdiğiniz bilgilerle aydınlatınız. Yayın organınız olan "Aral Kızları" adlı bir derginiz var. Bu dergi Özbekistan'ın tamamında yayımlanıyor. Bu dergide öncelikle hangi konulara değiniyorsunuz. Bu dergi sadece bir çevre dergisi midir?

YK: Bu dergi öncelikle Karakalpak tarihinde sadece hanımlara yönelik olarak çıkarılan ilk Karakalpakça dergidir. Bu dergi hanımlara adandığı için, adı Aral Kızları olmuştur. Aral Kızları dergisinde kadınların hayatına yönelik her türlü konu işlenmektedir. Hanımların sorunları, onlara yönelik öneriler yani kısacası hanımlara yönelik iyi yahut kötü olan her şey işlenebilir. Ayrıca Aral Gölü, Amuderya ve Sırderya hakkında da makaleler yayımlanmaktadır.

SY: Size ulaşmak isteyen nasıl bir yol izlemelidir?

YK: Bize ulaşmak isteyen mektup başta olmak üzere telefon, faks yahut e-posta aracılığıyla ulaşabilir. Fakat e-posta en uygundur.

Adresimiz: Yusup Kamalov, Union for Defence of the Aral Sea & Amudarya Office (UDASA), Akademi Nauk Karakalpakistan, Nökis-Karakalpakistan-Özbekistan;

faks: 00998612240616;

e-posta: udasa@nukus.freenet.uz

SY: Sayın Kamalov peki Türkiye'den bir beklentiniz var mıdır? Aynı kökten geldiğiniz Türkiye Türkleri, Aral Gölü hakkında sizlere nasıl yardım edebilir?

YK: Türkiye zengin ve büyük bir ülke. Ayrıca suyu da çok fazla. Bir denizinizi bize verirsiniz memnun oluruz. Tabii ki bunlar şaka. Türkiye'nin bize en büyük yararı biz Karakalpakların tanıtılmasına yardımcı olmaktır. Eğer Türkler, Karakalpaklar ve Karakalpakistan hakkında gerekli mâlûmatları Avrupa'ya ve dünyaya

verebilirse, bizlerde bundan fayda sağlayabiliriz. Elbette Aral Gölü'nün turizmi olmaz. Fakat buraya gelecek Türkler sayesinde, buralarda yaşayan insanlar hem maddi hem de manevî bir güç elde edecektir. Kendi öz kardeşlerini tanıma imkânına kavuşabileceklerdir. Türkiye'de yaşayan insanların ataları Oğuzlar da zaten Aral Gölü ve çevresinden Anadolu'ya gitmişlerdir. Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan hakkında mâlûmatların verilmesi en çok siz Salih Yılmaz'a düşmektedir. Siz Karakalpakistan'ın fahri hemşerisi ve yarı Karakalpak olarak bu görevi üstlenmelisiniz.

SY: İyi dilekleriniz için teşekkür ederim. En son ne söylemek istersiniz?

YK: Ben daha önce iki defa Türkiye'ye geldim. Türk halkı çok medeni ve hoşgörülü. Türkiye büyüklüğünün ve gücünün farkına varmalıdır. Politik çekişmelerden uzak kalarak Türk birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmalıdır. Karakalpaklar ve Özbekler Türkleri kardeşleri saymaktadır. Bu nedenle, bizler birbirimizden uzak olsak da, aynı milletin unsurlarıyız. Buradan bütün Türkiyelilere sesleniyorum. Aral Gölü sorununa kulak verin.

SY: Bizde size teşekkür ediyoruz.

Dipnotlar

* MEB, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Öğretim Materyallerini Geliştirme ve İnceleme Merkezi, Lise Tarih Kitaplarının İnceleme Komisyonu Üyesi.

1- Salih Yılmaz, "Aral Gölü Çevre Felâketi ve Orta Asya" Avrasya Etüdüleri, T.C. Başbakanlık TİKA, sayı 18, Sonbahar-Kış 2000, s. 94

2- W. S. Ellis, "A Soviet Sea Lies Dying", National Geographic, Volume: 177, No: 2 February 1990, s. 72-93.

3- Baymirza Hayit, "Tarih ve Zamanımızda Aral Gölü ve Çevresindeki Kültür", Avrasya Etüdüleri, sayı: 3, Sonbahar 1994.

4- Ayn. mkl. s. 11.